TECHNICAL TRANSACTIONS | CZASOPISMO TECHNICZNE
ARCHITECTURE | ARCHITEKTURA
6-A/2015

JACEK CZECHOWICZ*

DILEMMAS OF AUTHENTICITY – BETWEEN PERMANENT RUIN AND REBUILDING

DYLEMATY AUTENTYZMU – POMIĘDZY TRWAŁĄ RUINĄ A ODBUDOWĄ

Abstract

The architectural object is a witness of its age. Its form is the result of once existing requirements and fulfilling defined needs. Over time, however, conditioning is changing, repeated destructions and transformations causing that a historic building stops responding to original assumptions. In consequence a need of assigning a new role to monuments appears: a purely museum-like relic or a fully functioning architectural space adapted to modern expectations. It seems that in spite of functioning regulations, undertakings effected in the last decades depict a different level of taking a stance on the authenticity residing in a historic structure. Perhaps there is a need to take another look at the model of conservator's action adequate for redefining the position in view of the protection of historic values, with the possibility of considering additional decisions, towards specific objects and circumstances.

Keywords: permanent ruin, rebuilding

Streszczenie

Obiekt architektoniczny jest świadectwem swojej epoki. Jego forma stanowi wynik istniejących niegdyś wymogów oraz spełnienia określonych potrzeb. Z upływem czasu zmieniają się jednak uwarunkowania, następują wielokrotne destrukcje i przekształcenia sprawiające, że obiekt zabytkowy przestaje odpowiadać pierwotnym założeniom. W konsekwencji pojawia się potrzeba przypisania zabytkom nowej roli: reliktu o czysto muzealnym charakterze albo w pełni funkcjonującej przestrzeni architektonicznej dostosowanej do współczesnych oczekiwań. Wydaje się, że pomimo funkcjonujących regulacji prawnych, dokonywane w ostatnich dziesięcioleciach przedsięwzięcia obrazują zróżnicowany poziom ustosunkowania do autentyzmu tkwiącego w zabytkowej strukturze. Być może istnieje potrzeba ponownego spojrzenia na model działań konserwatorskich dla przewartościowania stanowiska wobec ochrony wartości zabytkowych, z możliwością uwzględnienia dodatkowych decyzji, adekwatnych do konkretnego obiektu i sytuacji.

Słowa kluczowe: trwała ruina, odbudowa

* Ph.D. Arch. Jacek Czechowicz, Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

The need to define the notion of 'ruin' is significant for the protection of historic substance as it is connected with adopting appropriate principles to be followed when exercising conservator's care[1]. Usually, we are faced with a varying level of destruction of an object – often it can be one minor fragment of a wall with a corner (like in case of the medieval castle of the Janowski family – Kluczwoda) or remains that also contain architectural details (castle of the Firlej family in Janowiec or palace of the Tarło family in Podzamcze Piekoszowskie). Using the status of a ruin, imposing in a way a specific attitude, may be equivalent with taking a rigid uniform code of conduct in the conservation procedure, irrespective of the degree of destruction or individual values of the monument.

The effects of a potential complete reconstruction or even minor additions against the background of the so far authentic substance could bring unexpected results, decreasing the values of the historic structure.

Therefore, what code of conduct should be assumed? Should always the main goal be aiming at the best compromise between legal regulations, realistic financial capabilities, expectations of the investors and users of the building? It seems that an answer to these key questions has started to crystallize on its own over the last decades, and recently it has even accelerated. Historic objects, and old castles among them, obtain their investors, who are able to take actions, but who also have their own vision of their preservation, which they try to consequently implement. This is complemented with the requirements of the contemporary market and its needs, which causes a danger of assuming methods which not necessarily honour the basic historic values. There appears a risk of 'copying' monuments, fully or partially, and of creating a cultural space which is controversial in being artificial[2].

In order to illustrate the effects of different attitudes towards the question of protecting historic substance, four conservation projects have been selected. They present the diversified assumptions adopted in the preface, influencing the final result of the works. It should be emphasized that in each of these cases the investor was emphasizing the superior role of the authentic substance of the structure and aiming to maintain it, assuming an appropriate – in his opinion – code of conduct, supported with an adequate research background.

Examples of a full reconstruction of a historic complex are investments implemented in the medieval castle Tropsztyn in the village of Wytrzyszczka, reconstructed nearly in 100% at the turn of the 20th century, and in the 15th-century castle in Tykocin. Both of them were taken over by private owners, whose superior goal was to reach a full reconstruction of the object basing on the available knowledge and historical and archaeological research. This task was an ambitious and difficult venture as the remains of both edifices had a form of faint relics of the lower parts of the walls, demarcating the shape of individual buildings and the line of the defence walls. Therefore, these reconstructions were actually made from scratch.

The main motif of the activities of the castle owner was to secure the survival of the facility for the next few centuries. For this reason wooden elements were replaced with steel as well as reinforced concrete structures. However, the basic structure of the restored elements of the castle was stone – limestone with a vast array of shades. The walls were built in the manner partly corresponding to the historic arrangement of ashlar stones, with visible lines

---

[1] I. Malawska, *Zamki w Polsce − problem określenia zasobu*, Ochrona Zabytków 4/2007, Warszawa 2007, 83–86.

[2] N. Mojżyn, *Konserwacja i rekonstrukcja zabytków w świadomości studentów Teologii UKSW*, [in:] *Fides et ratio*, Scientific quarterly of the university society Fides et Ratio, No. 3 (11), 2012, 137–138.

of levelling layers, and the contour of the old relics was clearly marked in the joint. Lintel arches, corbels and frames of windows and portals are also made of stone. Nevertheless, the steel and reinforced concrete elements visible in the castle evoke a formal dissonance, although at the same time they identify the scope of the architectural form reconstructed anew with their presence. Another oddity is the application of a lift in the tower corner, as well as a landing platform at the level of the attic of the reconstructed castle edifice. The castle reconstruction foundation, declaring the willingness to reconstruct the castle further, wishes to liquidate the platform and replace it with a reconstructed gothic roof.

The reconstruction resulted in a structure that gives us a certain idea about the former greatness of the entire project, its spatial layout and its defensive character. Marking the contour of the initial structure makes it more legible, justifying at the same time the positions of the reconstructed forms; nevertheless, the issue of determining the height of the walls, the buildings, the towers, the arrangement and style of forms of architectural elements, may evoke some doubts. It is a fact, though, that the degradation of historic relics was stopped; for a price of completing them with some conservation creation, but still based on scientific research and historical references.

The idea of the reconstruction – in a similar extent – of a renaissance lowland castle in Tykocin was the intention to achieve a complete reconstruction, which in consequence would make it a fully functional facility. In the opinion of the initiator of the project and the owner of the castle at the same time, such an attitude is a better solution than leaving only an exposition of faint relics, as in a clear way it illustrates the historic values of the monument, simultaneously granting it with some functional properties.

Only the foundation and basement walls remained from the old castle. In the early 1960s the restoration of parts of the walls was commenced, but the works were not continued. As a result of the rebuilding re-commenced in 2002, two objects of the north-western wing were reconstructed, with a cylindrical tower in the western corner, and a south western section of the defence wall with a rectangular gate tower and the second cylindrical tower in the southern corner of the walls. The basis for the reconstruction were analyses of archival materials, as well as archaeological research conducted during the reconstruction. It was the goal of the castle owner to reconstruct the initial architectural character of the building as faithfully as possible, but with partial admission of some modifications necessary due to the contemporary functional requirements.

The effect of the current stage of the works is a structure which makes an impression of a composition with historical references. Most certainly a positive value of the whole renewed complex is completing the spatial layout in the place of the former wall crowns, giving the only view on the size of the entire project and only some of its elements. Currently, the sizes and forms of individual structures are revealed. The castle can be entered through a gate. Visitors can enter the courtyard and the interior premises.

The structure of the reconstructed part of the castle in Tykocin has a two-fold character. The aspiration to preserve the historic tradition is noticeable. On the basis of the old course of the basement and foundation walls, appropriate forms were made, the walls were made of bricks using the Polish binding, details were taken care of by applying brick arches, cornices, window sills and embrasures, stone brackets, window frames and rustication. Nevertheless, the very essence of this ‘restored’ architecture evokes some reflections, as the realistic initial proportions of the architectural elements, such as the height of individual forms, the positions of the eaves, or the inclination angles of the roofs, could not have been fully known, and

historical analogies had to be used instead. Therefore, it is difficult to objectively assess the obtained effect, which is an expression of numerous individual decisions pertaining to a specific stage of the works. One of the good directions of actions is, for example, crowning the gate building with a frieze of the attic without any extended profiles of the arcades, imposts and the belt of the crest, and an improper one is placing roof windows on the castle roof.

Therefore, what we deal here with is a problematic spatial object, synthetically reconstructed, which produces an image of a rather free historic creation, nevertheless basing on a defined historic contour.

Equally interesting and nearly equally ambiguous are the examples of revalorization works undertaken in different situations, when the degree of destruction has not progressed so far that it is impossible to reconstruct the historic forms, at least partially. It seems that in these cases making a decision in 'maintaining' the existing state in the name of respect for the authenticity of historic elements not always was a proper measure to be taken. Granting an object with the status of a 'permanent ruin' could have paradoxically caused an even greater threat for maintaining this authenticity. Nevertheless, the decision on rebuilding combined with the reconstruction is a complex process, depending at the very beginning on the adopted bases for actions, referring to a specific facility.

A good illustration could be here a 13th-century castle in Lipowiec, located near a trade route leading from Cracow to Silesia, in a place where – due to the strategic location – most probably there existed earlier defensive fortifications. The complex consists of a four-wing upper castle with an internal courtyard and a round tower in its corner, a gatehouse complex leading to it with a bridge over a moat, and a castle town area, surrounded with a wall with a gate. This structure has been preserved well enough for us to decipher the spatial layout of the castle and its individual parts, despite its partial destruction. Four wings which surround the courtyard are deprived of a roof, the topmost level of the tower has not been preserved, either, all that is left are stone corbels supporting it (Ill. 1). From the entrance complex, only stone pillars of the bridge and the lower parts of the walls of the gate tower and the neck are visible. A stone defensive wall of the lower castle supported with buttresses with the entrance gate is preserved, as well.

Currently, the castle belongs to an institution: Museum – Vistula Ethnographic Park in Wygiełzów and Lipowiec Castle. The renovation works combined with architectural studies were commenced in 1961. Assumptions important for the future appearance of the castle were made, whose main foundation was aiming at maintaining the preserved and largely original historic substance to the greatest extent possible. The scope of using contemporary materials and construction technologies was limited to the minimum, no element of the castle was reconstructed, and only indispensable protections were applied in order to prevent further destruction. The facility was opened to visitors as an example of an original defensive structure, erected in several stages.

Thanks to the limited character of the maintenance works, the authentic structure of the castle is displayed. The museum organized in several rooms presents the effects of the research conducted during the maintenance works, as well as reconstructions of the destroyed elements, which increases the legibility of the principles of functioning of this defensive complex. All these elements induce to agreeing with the decisions made.

Nevertheless, having taken a closer look at this relatively large complex, one begins to doubt whether what we deal here with is an attitude which in a long run can destroy the results of the conservation assumptions achieved. Probably the stone material and the size

of the complex provide an illusory guarantee of long-term durability of this substance. One may conclude, however, that despite all the protections applied, the structure is still subjected to the processes of destruction. Numerous places show signs of dampness: the crowns of the walls are gradually powdering, there are green deposits on limestone inside the buildings, the surfaces of bricks crumble when touched, there is salt efflorescence here and there. It seems that in such circumstances the previously adopted assumptions should be somewhat verified and the option of a limited reconstruction should be allowed, in a manner that would still take into account the legibility of the authentic substance, as well as which would protect it better.

As early as in 1888 Władysław Łuszczkiewicz, when describing the ruins of the castle in Lipowiec, observed that although its walls had been preserved quite well, still "The windows are left empty, the wall tops crumble since the ruin has had no roofs for a long time now which would protect it against the adventures of time"[3]. In our climatic conditions it is hard to stop the processes of destruction of uncovered structures; they should be either fully covered by some external shield, or at least the crowns of the walls should be protected against the permeation of humidity, using appropriate maintenance methods[4]. The best protection, however, for the external surface of walls and their tops is using a covering structure typical for an architectural object, in the form of a roof with protruding eaves (Ill. 2).

In Lipowiec, the best option would be to take advantage of the possibilities offered by the current state of the preservation of the complex, and most of all to decide about restoring gable roofs on the wings of the castle surrounding the courtyard, as well as to fill the window openings with reconstructed framing together with the woodwork. It would be also desirable to reconstruct the upper level of the tower – a defensive structure transformed in the first half of the 15th century, on the basis of a medieval dungeon, into a gun turret with three levels of ranges protected with a swing-out embrasure, adjusted to hold bombards (Ill. 3). Thanks to such partial reconstructions, the castle would be even better accessible and better used – for example, today the space of the guards' pavement between the external walls of the upper castle and the peripheral walls is closed due to the risk of crumbling of stones from the crown of the walls, despite the fact they have been provided with protections. The introduced additions could also constitute one of the stage of the reconstruction, which – if it corresponded to the historic character of the structure and if received well – could become the foundation for continuation of the reconstruction works[5].

Another equally interesting illustration of preservation works in line with the concept of maintaining a permanent ruin is the renovation of a late gothic/renaissance castle of the Firley family in Janowiec, subsequently reconstructed in several stages. In the 19th century the castle gradually stopped functioning. As a result of war destructions, the destruction of the roof, the practice of using it as a source of construction material and the effect of

---

[3] W. Łuszczkiewicz, *Zamek Lipowiec i jego turma,* [in:] Sprawozdania Komisyi do Badania Historyi Sztuki w Polsce, v. III, 1884, 12.

[4] J. Jasieńko, O. Mierzejewska, K. Hamrol, W. Misztal, *Utrwalanie koron murów obiektów historycznych przeznaczonych do ekspozycji w formie trwałej ruiny*, [in:] Wiadomości Konserwatorskie, No. 30/2011, 121–132.

[5] Nevertheless, certain very limited reconstruction measures were undertaken: the interiors of the museum premises on the upper floor of the castle were covered with a reinforced concrete ceiling and protected with wooden shutters. It definitely improved the humidity conditions in these places and allowed to organize an exposition.

climatic conditions, it was gradually degrading. The castle was purchased in this condition in 1975 by the Vistula Museum. In the period 1976-2000 it commenced archaeological, historical and architectural studies. They documented individual stages of the construction of the castle and indicated the existence of earlier wooden defensive structures erected probably as early as in the 15th century by the Janowski clan[6]. At the same time, revalorization works were carried out. Due to the size of the complex, their order depended on the place and the nature of the destruction, the advancement of the studies, as well as the current financial capabilities.

The initial assumption of a permanent protection of the ruins with a minimum intervention was subsequently verified. This decision was influenced by the scientific reconnaissance of the castle, deepened during long years of works, as well as technical and functional reasons. It was observed that the uncovered walls deprived of roofs, despite an appropriate protection of the crowns, were further deteriorating. The castle itself, on the other hand, as a seat of the museum, required appropriately adjusted exhibition spaces. Finally, it was decided that the parts for which there were reliable iconographic and research-related sources would be reconstructed, therefore, a large part of e.g. the gatehouse with the area in front of the gate, the arcades of the eastern wing, the great bastion, the eastern tower, the southern enfilade and the northern house was reconstructed. Depending on the degree of destruction and the possessed historical knowledge, relics of individual buildings were partially left, such as e.g. the upper level of the eastern arcades (Ill. 4).

Thanks to the decisions taken, which depended on the conclusions drawn on the current basis and from the initially performed works, the castle retained the values of the authentic substance, additionally made stronger and more visible, as well as was given functional properties, which allowed it to keep on functioning. Nevertheless, there is still a need to continue the conservation measures in order to stop the process of the destruction of the substance, even the substance which has been protected.

The opinion of Jerzy Żurawski, a long-term historic sites preservation officer, director of the Vistula Museum in Kazimierz Dolny, who managed the works at the castle, brings a lot to the field of historic sites preservation. He observes that a ruin is an undesirable state for every buildings, including a historic one. The seeming picturesqueness of ruins is accidental and not intended by the creators of the buildings. Therefore, conservation interference basing on choosing between the technical fixation on one hand and revalorization and revitalization on the other is necessary. The new quality that comes into being as a result must be accepted in the name of the further existence of the structure[7]. It should be pointed out, however, that there are also opposing opinions, which treat a ruin as a natural state of a building, which constitutes the value of a historic structure[8].

The examples provided above point out to a number of factors which influence the choice of a specific method of preserving historic sites. The most crucial of them are the uniqueness of the structure, the context of the surrounding area and the level of the destruction of the

---

[6] J. Żurawski, *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa-rozbudowa-ruina. Konserwacja-rewaloryzacja-zagospodarowanie*, Ochrona Zabytków 1-2/2003, Warszawa 2003, 7–9.

[7] *Ibidem*, 31.

[8] G. Bukal, A. Kapuściński, *Problematyka konserwatorska ruin zamku w Człuchowie*, [in:] B. Szmygin (ed.) *Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów. Trwała Ruina II. Problemy utrzymania i adaptacji*, Lublin–Warszawa 2010, 25.

monument. The conclusions and guidelines that depend on these situations constitute the definition of the code of conduct: from purely preventive measures to architectural creation. Adopting a proper attitude is often an alternative of mutual exclusions. If the level of destruction is considerable, and the scope of preservation of the relics is scarce, all we have is just some illegible space. Leaving such a condition can cause not only further destruction of the relics, but also shaping the cultural landscape by them. Therefore, first of all it is advocated to secure the relics, allowing new technologies and methods allowing the best preservation of the historical values in them[9].

It should be borne in mind, however, that the destruction of the exposed parts, despite appropriate protection, is always quicker than if they are completed with the missing (lost) structure. In practice it turns out that the so-called permanent protection of a ruin using preservation methods, does not lead to the expected effect in a long run, it only slows down the processes of destruction.

The functional factor is also important – assuming maintaining historical features of a structure, an additional benefit would be creating a fully functional architectural space adjusted to contemporary expectations, but without any harm to historical values. The basis is then the definition of an admissible scope of interference: definitely, an authentic preserved structure is the basic starting point for further actions – it should be as legible as possible and it should not be subject to transformations; it should be completed, but definitely not changed, permeated nor covered[10]. The main conditions of such actions is a full reconnaissance of the previously lost substance by multi-directional research facilitating the search of an appropriate balance between reconstruction and creation. An authentic structure becomes an exposition, not independent any more, but existing within the scheme of its completion and perhaps even more understandable. Undoubtedly, there remains the question of legibility of the contact of both structures. Since in most cases a full initial appearance of a building is not known, clear exposition of the range of the preserved substance is particularly significant.

A well conducted reconstruction can constitute a new historical value. There are conditions, however, which in significant circumstances advocate the option of maintaining architectural substances even as reserves and then they should function in this form, like for example the remains of the *palatium* in Ostrów Lednicki or the exposition of the lower parts of a romanesque church in Wiślica with a unique floor slab. Nevertheless, assigning the main value residing in a picturesque appearance of a ruin to relics and treating the authentic substance as a structure impossible to be completed is (according to the author) inappropriate. If there are significant premises referring to the original appearance of a historic building, as well as space capacities, it is worth considering a reconstruction deprived of any signs of creation and historicism, which should not be rejected by definition.

---

[9] D. Chlebowska, *Trwała ruina w Polsce koniecznym świadkiem historycznego krajobrazu*, Wiadomości Konserwatorskie, No. 16/2004, 76.

[10] C. Głuszek, *Zabytkowe mury – a zagadnienia współczesnych uzupełnień*, [in:] B. Szmygin (ed.), *op. cit*., 38.

Potrzeba sprecyzowania pojęcia „ruina" ma istotne znaczenie dla ochrony substancji zabytkowej, gdyż wiąże się z przyjęciem odpowiednich zasad postępowania konserwatorskiego[1]. Zazwyczaj spotykamy się z różnym poziomem destrukcji obiektu – często może to być jeden niewielki fragment muru z narożnikiem (jak w przypadku średniowiecznego zamku Janowskich – Kluczwoda) lub pozostałości zawierające także detale architektoniczne (zamek Firlejów w Janowcu czy pałac Tarłów w Podzamczu Piekoszowskim). Operowanie statusem ruiny, narzucającym w pewnym sensie określoną postawę, może oznaczać przyjęcie sztywnej, jednolitej drogi postępowania w procedurze konserwatorskiej, niezależnie od stopnia zniszczenia czy indywidualnych walorów zabytku.

Efekty potencjalnej, pełnej odbudowy czy nawet niewielkie uzupełnienia na tle dotychczas autentycznej substancji mogłyby przynieść nieoczekiwane rezultaty, obniżając walory obiektu zabytkowego.

Jaką należałoby zatem przyjąć drogę postępowania? Czy zawsze głównym celem powinno być dążenie do najlepszego kompromisu pomiędzy przepisami prawnymi, realnymi możliwościami finansowymi, oczekiwaniami inwestora i użytkowników obiektu? Wydaje się, że odpowiedź na te kluczowe pytania zaczyna się samorzutnie kształtować w rzeczywistości ostatnich dziesięcioleci, a w najnowszych czasach nabiera nawet przyśpieszenia. Obiekty zabytkowe, a wśród nich dawne zamki, zdobywają swoich inwestorów mających możliwości działania, ale także własną wizję konserwatorską, którą starają się konsekwentnie realizować. Dochodzą do tego wymogi współczesnego rynku i jego potrzeb, co rodzi niebezpieczeństwo przyjmowania metod niekoniecznie honorujących podstawowe wartości historyczne. Pojawia się ryzyko „kopiowania" zabytków w całości lub części i tworzenia kontrowersyjnej, bo sztucznej, przestrzeni kulturowej[2].

Do zilustrowania efektów odmiennych postaw wobec kwestii ochrony substancji zabytkowej wybrano cztery realizacje konserwatorskie, które prezentują przyjęte na wstępie zróżnicowane założenia, wpływające na ostateczny wynik prac. Należy podkreślić, że w każdym z tych przypadków inwestor podkreślał nadrzędną rolę autentycznej substancji tkwiącej w obiekcie oraz dążenie do jej utrzymania, przyjmując odpowiednią jego zdaniem drogę postępowania, wspartą adekwatnym warsztatem badawczym.

Przykładami pełnej odbudowy zespołu zabytkowego są inwestycje dokonane w średniowiecznym zamku Tropsztyn w miejscowości Wytrzyszczka, zrekonstruowanym niemal w 100% na przełomie XX i XXI wieku, a także w XV-wiecznym zamku w Tykocinie. Obydwa zostały przejęte przez prywatnych właścicieli, dla których celem stało się doprowadzenie do pełnej rekonstrukcji budowli na bazie dostępnej wiedzy oraz badań historycznych i archeologicznych. Zadanie to stanowiło o tyle ambitne i zarazem trudne przedsięwzięcie, że pozostałości po obydwu obiektach miały postać nikłych reliktów dolnych partii murów, wyznaczających zarysy poszczególnych budynków i linię przebiegu murów obronnych. Rekonstrukcje te zostały wykonane zatem w zasadzie od podstaw.

Głównym motywem działań właściciela zamku było zapewnienie przetrwania budowli przez kilka następnych stuleci. Z tego też względu w miejsce elementów drewnianych wprowadzono konstrukcje stalowe, a także żelbetowe. Jednak podstawową strukturę odtwar-

---

[1] I. Malawska, *Zamki w Polsce − problem określenia zasobu*, Ochrona Zabytków 4/2007, Warszawa 2007, 83–86.

[2] N. Mojżyn, *Konserwacja i rekonstrukcja zabytków w świadomości studentów Teologii UKSW*, [w:] *Fides et ratio*, Scientific quarterly of the university society Fides et Ratio, No. 3 (11), 2012, 137–138.

zanych elementów zamku stworzył kamień piaskowiec o szerokiej gamie odcieni. Mury budowano w sposób nawiązujący częściowo do historycznego ułożenia ciosów z widocznymi liniami warstw wyrównawczych, przy czym wyraźnie zaznaczono w spoinie kontur dawnych reliktów. Kamienne są też łuki nadproży, krokształty oraz obramienia okien i portali. Niemniej jednak widoczne w zamku elementy stalowe i żelbetowe wywołują formalny dysonans, choć zarazem identyfikują swoją obecnością zakres zrekonstruowanej na nowo formy architektonicznej. Kolejnym ewenementem jest zastosowanie windy w narożniku wieży, a także lądowiska dla helikopterów na poziomie strychu zrekonstruowanego budynku zamkowego. Fundacja odbudowy zamku, deklarując dalszą jego odbudowę, zapowiada jednak likwidację lądowiska, na którego miejscu będzie odtworzony gotycki dach.

Rezultatem odbudowy jest obiekt dający pojęcie o dawnej wielkości założenia, układzie przestrzennym i charakterze obronnym. Zaznaczenie obrysu pierwotnej struktury uczytelnia ją, uzasadniając jednocześnie pozycje zrekonstruowanych gabarytów, jednak kwestia ustalenia wysokości murów, budynków, wież, rozmieszczenia oraz stylistyki form elementów architektonicznych może budzić wątpliwości. Natomiast faktem jest zatrzymanie procesu degradacji historycznych reliktów, co prawda za cenę ich dopełnienia kreacją konserwatorską, jednak opartą na naukowych badaniach i historycznych odniesieniach.

Ideą odbudowy w podobnie szerokim zakresie nizinnego renesansowego zamku w Tykocinie była chęć doprowadzenia do całkowitej rekonstrukcji, w następstwie której mógłby się on stać w pełni funkcjonującym obiektem. Takie działanie w pojęciu inicjatora przedsięwzięcia i zarazem właściciela zamku jest rozwiązaniem bardziej optymalnym od pozostawienia jedynie ekspozycji nikłych reliktów, gdyż w wyrazisty sposób ilustruje wartości historyczne zabytku nadając mu jednocześnie cechy użytkowe.

Z dawnego zamku pozostały wyłącznie mury fundamentowe i piwniczne. W początku lat 60. rozpoczęto odtwarzanie fragmentów murów, lecz dalszych prac nie kontynuowano. W wyniku wznowionej w 2002 roku odbudowy zrekonstruowano dwa obiekty północno-zachodniego skrzydła z cylindryczną wieżą w zachodnim narożniku oraz południowo-zachodni odcinek muru obronnego z prostokątną wieżą bramną i drugą cylindryczną wieżą w południowym narożniku murów. Podstawą do rekonstrukcji stały się analizy materiałów archiwalnych, a także prowadzone w czasie odbudowy badania archeologiczne. Dążeniem właściciela zamku było maksymalnie wierne odtworzenie pierwotnego charakteru architektonicznego budowli, jednak z częściowym dopuszczeniem koniecznych dla współczesnych wymogów funkcjonalnych modyfikacji.

Efektem bieżącego etapu prac jest struktura dająca wrażenie kompozycji o historycznych odniesieniach. Zapewne pozytywnym walorem powstałego na nowo zespołu jest dopełnienie układu przestrzennego w miejscu dawnych koron murów, dających wyłączny pogląd na wielkość rozplanowania założenia i tylko niektóre jego elementy. Obecnie ujawnione są gabaryty i formy poszczególnych obiektów. Do zamku można wejść przez bramę, znaleźć się na dziedzińcu i mieć możliwość wstępu do pomieszczeń wewnętrznych.

Struktura odbudowanej części zamku w Tykocinie ma w pewnym sensie dwoisty charakter. Zauważalne jest dążenie do zachowania tradycji historycznej. Na kanwie dawnego przebiegu murów piwnicznych i fundamentowych powstały odpowiednie kubatury, ściany wymurowano z cegieł, stosując wiązanie polskie, zadbano o detal, wykonując ceglane łuki, gzymsy, parapety i rozglifienia, kamienne wsporniki, oprawy okien i boniowania. Refleksję budzi jednak sama istota tej „odzyskanej" architektury, bowiem rzeczywiste, pierwotne proporcje elementów architektonicznych jak: wysokości brył, pozycje okapów czy

kąty nachylenia dachów nie mogły być w pełni znane i z konieczności musiano korzystać z analogii historycznych. Trudno zatem obiektywnie ocenić osiągnięty efekt, będący wyrazem wielu poszczególnych decyzji dotyczących danego etapu prac. Jednym z dobrych kierunków postępowania jest na przykład zwieńczenie budynku bramnego fryzem attyki bez rozbudowanych profilowań arkad i impost oraz pasa grzebienia, natomiast niewłaściwym – umieszczenie na dachu okien połaciowych.

Mamy zatem do czynienia z problematyczną, odtworzoną w syntetycznym ujęciu strukturą przestrzenną dającą obraz w dużej mierze swobodnej kreacji historycznej, niemniej jednak bazującą na zdefiniowanym, historycznym obrysie.

Równie interesujące i niemal tak samo wieloznaczne są przykłady podjętych prac rewaloryzacyjnych w sytuacjach odwrotnych, kiedy stopień destrukcji nie jest posunięty na tyle daleko, że uniemożliwiałby przynajmniej częściowe odtworzenie historycznych form. Wydaje się, że w tych przypadkach podejmowanie decyzji o „zatrzymaniu" stanu istniejącego w imię poszanowania autentyzmu historycznych elementów nie zawsze byłoby posunięciem w pełni właściwym. Nadanie obiektowi statusu tzw. „trwałej ruiny" mogłoby paradoksalnie spowodować nawet większe zagrożenie dla zachowania tegoż autentyzmu. Jednakże decyzja odbudowy połączonej z rekonstrukcją jest procesem złożonym, uzależnionym na samym wstępie od przyjętych podstaw działań odnoszących się do konkretnego obiektu.

Dobrą ilustracją może tu być XIII-wieczny zamek w Lipowcu, stojący obok szlaku handlowego prowadzącego z Krakowa na Śląsk, w miejscu, gdzie ze względu na strategiczne położenie istniały zapewne wcześniejsze umocnienia obronne. Zespół składa się z czteroskrzydłowego zamku górnego z wewnętrznym dziedzińcem i okrągłą wieżą w jego narożniku, prowadzącego doń zespołu bramnego z mostem nad fosą oraz przedzamcza otoczonego murem z bramą. Struktura ta zachowała się na tyle dobrze, że pomimo częściowej destrukcji nadal jest możliwe odczytanie przestrzennego układu zamku i poszczególnych pomieszczeń. Cztery skrzydła okalające dziedziniec pozbawione są dachu, nie zachowała się też najwyższa kondygnacja wieży, po której pozostały wspierające ją kamienne krokształty (Il. 1). Z zespołu wjazdowego widoczne są jedynie kamienne filary mostu i dolne części murów wieży bramnej oraz szyi. Zachował się też kamienny mur obronny zamku dolnego wsparty przyporami, wraz z bramą wjazdową.

Obecnie zamek jest własnością instytucji: Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec. Prace renowacyjne połączone z badaniami architektonicznymi rozpoczęto w roku 1961. Przyjęto istotne dla dalszego wyglądu zamku założenia, których główną podstawą stało się dążenie do maksymalnego utrzymania zachowanej w znacznej mierze oryginalnej substancji zabytkowej. Ograniczono do niezbędnego minimum zakres stosowania współczesnych materiałów i technik budowlanych, nie odtwarzano również żadnego elementu zamku, dokonując wyłącznie koniecznych zabezpieczeń przed dalszym zniszczeniem. Obiekt został udostępniony do zwiedzania jako przykład oryginalnego, wieloetapowo wznoszonego dzieła obronnego.

Ograniczony charakter przeprowadzonej konserwacji spowodował, że w sposób przejrzysty uwidoczniona jest autentyczna struktura zamku. W muzeum zorganizowanym w kilku wnętrzach prezentowane są efekty badań prowadzonych w trakcie prac konserwatorskich, a także rekonstrukcje niezachowanych elementów, co zwiększa czytelność zasad funkcjonowania tego założenia obronnego. Wszystkie te względy skłaniają do przyznania słuszności podjętym decyzjom.

Po głębszym rozpoznaniu tego stosunkowo rozległego kompleksu rodzi się jednak wątpliwość, czy nie spotykamy się raczej z działaniem mogącym w dłuższej perspektywie unicestwić osiągnięte rezultaty założeń konserwatorskich. Zapewne kamienny budulec i zarazem wielkość obiektu dają iluzoryczną gwarancję wieloletniej trwałości tej substancji. Można jednak stwierdzić, że obiekt pomimo wykonanych zabezpieczeń nadal podlega procesom zniszczenia. W wielu miejscach widoczne są efekty działania wilgoci: osypują się sukcesywnie korony murów, na wapiennych ciosach wewnątrz pomieszczeń pojawiły się zielone naloty, powierzchnie cegieł kruszą się pod dotknięciem, zdarzają się też wykwity solne. Wydaje się, że w takich okolicznościach należałoby nieco zweryfikować wcześniejsze założenia i dopuścić możliwość ograniczonej rekonstrukcji, w sposób uwzględniający nadal czytelność autentycznej substancji, dający zarazem lepsze jej zabezpieczenie.

Już w 1888 roku Władysław Łuszczkiewicz, opisując ruiny lipowieckiego zamku, zauważył, że choć jego mury zachowały się dość dobrze, to: „Świecą puste okna, strzępią górą ściany, gdyż od dawna ruina nie ma dachów, coby ją chroniły od przygód czasu”[3]. W naszych warunkach klimatycznych trudno jest zatrzymać procesy zniszczenia odsłoniętych struktur – należy je albo obudować w całości zewnętrzną osłoną lub przynajmniej zabezpieczyć korony murów przed przenikaniem wilgoci, stosując właściwe metody konserwacji[4]. Najlepszą jednak ochroną dla zewnętrznej powierzchni ściany i górnej powierzchni muru jest zastosowanie typowej dla obiektu architektonicznego struktury przekrycia w postaci dachu z wysuniętym okapem (Il. 2).

W Lipowcu należałoby wykorzystać możliwości, jakie stwarza obecny stan zachowana obiektu i przede wszystkim zdecydować o przywróceniu dawnych dwuspadowych dachów na skrzydłach zamkowych otaczających dziedziniec, a także wypełnieniu otworów okiennych zrekonstruowanymi ościeżami wraz ze stolarką. Pożądane byłoby też zrekonstruowanie górnej kondygnacji wieży – dzieła obronnego przekształconego w 1 połowie XV wieku, na bazie średniowiecznego donżonu, w wieżę artyleryjską z trzema poziomami strzelnic zabezpieczanych uchylną ambrazurą, dostosowanych do ustawienia taraśnic (Il. 3). Dzięki takim częściowym rekonstrukcjom zamek stałby się wówczas nawet bardziej dostępny i lepiej wykorzystany – obecnie na przykład zamknięta jest przestrzeń chodnika straży pomiędzy ścianami zewnętrznymi zamku górnego a otaczającymi je murami obwodowymi ze względu na możliwość osypywania się kamieni z korony murów, pomimo ich konserwatorskiego zabezpieczenia. Wprowadzone uzupełnienia mogłyby też stanowić jeden z etapów odbudowy, który w przypadku wpisania się w zabytkowy charakter obiektu i spotkania się z pozytywną opinią stałby się podstawą do ewentualnej kontynuacji prac rekonstrukcyjnych[5].

Inną równie interesującą ilustracją realizacji konserwatorskiej w myśl utrzymania statusu trwałej ruiny jest renowacja późnogotycko-renesansowego zamku Firlejów w Janowcu, rozbudowywanego następnie w kilku fazach. W XIX wieku zamek stopniowo przestał być użytkowany. Wskutek zniszczeń wojennych, pozbawienia dachów, procederu pozyskiwania

---

[3] W. Łuszczkiewicz, *Zamek Lipowiec i jego turma,* [w:] Sprawozdania Komisyi do Badania Historyi Sztuki w Polsce, v. III, 1884, 12.

[4] J. Jasieńko, O. Mierzejewska, K. Hamrol, W. Misztal, *Utrwalanie koron murów obiektów historycznych przeznaczonych do ekspozycji w formie trwałej ruiny*, [w:] Wiadomości Konserwatorskie, No. 30/2011, 121–132.

[5] Podjęto jednak pewne, co prawda bardzo ograniczone, działania rekonstrukcyjne: wnętrza pomieszczeń muzealnych na górnej kondygnacji zamku zostały przekryte stropem żelbetowym i zabezpieczone drewnianymi okiennicami – zdecydowanie poprawiło to warunki wilgotnościowe w tych pomieszczeniach i umożliwiło zorganizowanie ekspozycji.

zeń materiału budowlanego i wpływów atmosferycznych zaczął ulegać postępującej degradacji. W takim stanie w roku 1975 obiekt zakupiło Muzeum Nadwiślańskie. W latach 1976–2000 przystąpiono do badań archeologicznych i historyczno-architektonicznych. Stworzyły one dokumentację poszczególnych faz budowy oraz wskazały na istnienie wcześniejszych drewnianych konstrukcji obronnych, wzniesionych zapewne jeszcze w XV wieku przez ród Janowskich[6]. Równolegle prowadzono prace rewaloryzacyjne. Z uwagi na wielkość założenia uzależniono ich kolejność od miejsca i charakteru zniszczeń, stopnia zaawansowania badań a także bieżących możliwości finansowych.

Wstępne założenie trwałego zabezpieczenia ruin z minimalną interwencją zostało następnie skorygowane. Na taką decyzję wpłynęło rozpoznanie badawcze zamku, pogłębiane w trakcie wieloletnich prac, a także względy techniczne oraz użytkowe. Zauważono, że odsłonięte i pozbawione zadaszenia mury, pomimo odpowiedniego zabezpieczenia koron, ulegały dalszej destrukcji. Z kolei zamek jako siedziba muzeum wymagał odpowiednio przystosowanych pomieszczeń ekspozycyjnych. Ostatecznie przyjęto zasadę dopuszczenia do odbudowy tych części, do których powstały wiarygodne podstawy źródłowe na bazie ikonografii oraz prowadzonych badań. Odbudowano zatem w znacznej części m. in. budynek bramny z przedbramiem, krużganki skrzydła wschodniego, basteję wielką, wieżę wschodnią, amfiladę południową oraz dom północny. W zależności od stopnia zniszczenia oraz posiadanej wiedzy historycznej częściowo pozostawiono relikty poszczególnych budowli, jak np. górna kondygnacja krużganków wschodnich (Il. 4).

Dzięki podjętym decyzjom uzależnionym od formułowanych na bieżąco wniosków oraz wykonanym następnie pracom zamek utrzymał zarówno walory autentycznej substancji, dodatkowo jeszcze utrwalonej i uczytelnionej, jak i uzyskał cechy użytkowe umożliwiające dalsze jego funkcjonowanie. Jednak wciąż istnieje potrzeba kontynuowania działań konserwatorskich dla zatrzymania procesu destrukcji substancji, nawet tej, która została już dotychczas zabezpieczona.

Wiele wnosząca do myśli konserwatorskiej jest opinia Jerzego Żurawskiego, wieloletniego konserwatora zabytków, dyrektora Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym, kierującego pracami na zamku. Zwraca on uwagę, że ruina jest stanem niepożądanym dla każdego obiektu budowlanego, zatem także zabytkowego. Pozorna malowniczość ruin jest przypadkowa i niezamierzona przez twórców obiektów. Niezbędna jest zatem ingerencja konserwatorska na bazie wyboru pomiędzy technicznym utrwaleniem a rewaloryzacją i rewitalizacją. Powstająca w efekcie nowa jakość jest konieczna do zaakceptowania w imię dalszego trwania obiektu[7]. Należy jednak zaznaczyć, że są też opinie przeciwstawne, traktujące ruinę obiektu jako stan naturalny, stanowiący wartość zabytku[8].

Powyższe przykłady działań wskazują na szereg czynników wpływających na przyjęcie określonej metody konserwacji zabytkowych zespołów. Najistotniejszymi z nich są: unikalność obiektu, kontekst otoczenia i poziom destrukcji zabytku. Uzależnione od tych sytuacji wnioski i wytyczne są określeniem formuły postępowania: od działań czysto zachowaw-

---

[6] J. Żurawski, *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa-rozbudowa-ruina. Konserwacja-rewaloryzacja-zagospodarowanie*, Ochrona Zabytków 1-2/2003, Warszawa 2003, 7–9.

[7] *Ibidem*, 31.

[8] G. Bukal, A. Kapuściński, *Problematyka konserwatorska ruin zamku w Człuchowie*, [w:] B. Szmygin (ed.) *Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów. Trwała Ruina II. Problemy utrzymania i adaptacji*, Lublin–Warszawa 2010, 25.

czych po architektoniczną kreację. Przyjęcie właściwego stanowiska jest często alternatywą wzajemnych wykluczeń. Jeśli poziom zniszczenia budowli jest znaczny, a zakres zachowania pozostałości niewielki, dysponujemy nieczytelną przestrzenią. Pozostawienie takiego stanu może spowodować nie tylko dalszą destrukcję reliktów, ale także kształtowanego przez nie krajobrazu kulturowego. Dlatego też postuluje się w pierwszym rzędzie konserwatorskie zabezpieczenie reliktów z dopuszczeniem nowych technik i metod umożliwiających możliwie maksymalne zachowanie tkwiących w nich historycznych wartości[9].

Należy jednak pamiętać, że destrukcja eksponowanych fragmentów, pomimo odpowiedniej ochrony, postępuje zawsze szybciej niż w przypadku dopełnienia ich brakującą (utraconą) strukturą. W praktyce okazuje się, że tak zwane trwałe zabezpieczenie ruiny przy użyciu metod konserwatorskich w dłuższej perspektywie nie daje oczekiwanego rezultatu – jest tylko spowolnieniem procesów destrukcji.

Istotny jest też czynnik funkcjonalny – przy równoległym utrzymaniu zabytkowych cech obiektu dodatkową korzyścią byłoby stworzenie w pełni funkcjonującej przestrzeni architektonicznej dostosowanej do współczesnych oczekiwań, lecz bez szkody dla historycznych wartości. Podstawą jest wówczas ustalenie dopuszczalnego zakresu ingerencji: na pewno autentyczna, zachowana struktura jest zasadniczym punktem wyjścia do dalszych działań. Powinna być ona w możliwie maksymalnym zakresie czytelna i nie podlegać przeobrażeniom, można ją uzupełniać, ale na pewno nie należy jej zmieniać, przenikać czy przysłaniać[10]. Głównym warunkiem takich działań jest pełne rozpoznanie utraconej wcześniej substancji poprzez wielokierunkowe badania ułatwiające poszukiwanie odpowiedniego balansu pomiędzy rekonstrukcją a kreacją. Autentyczna struktura staje się wówczas ekspozycją już nie samodzielną, ale istniejącą w ramach jej dopełnienia i może nawet bardziej zrozumiałą. Bez wątpienia pozostaje wówczas kwestia czytelności styku obydwu struktur. Ponieważ w większości nie znany jest pełny, pierwotny obraz budowli, istotnego znaczenia nabiera przejrzyste wyeksponowanie zakresu zachowanej substancji.

Prawidłowo przeprowadzona odbudowa może stanowić nową wartość historyczną. Są jednak uwarunkowania, które w istotnych okolicznościach przemawiają za utrzymaniem substancji architektonicznych nawet w charakterze rezerwatów i wówczas powinny one w tej właśnie postaci funkcjonować, jak na przykład pozostałości palatium na Ostrowie Lednickim czy ekspozycja dolnych partii romańskiego kościoła w Wiślicy z unikatową płytą posadzkową. Niemniej jednak przypisywanie reliktom głównej wartości tkwiącej w malowniczym obrazie ruiny oraz traktowanie autentycznej substancji jako struktury niemożliwej do uzupełnienia jest (zdaniem autora) niewłaściwe. Jeśli istnieją znaczące przesłanki co do pierwotnego wyglądu obiektu zabytkowego, a także możliwości przestrzenne, rekonstrukcja pozbawiona znamion kreacji oraz historyzmu warta jest rozważenia i nie powinna być z definicji odrzucana.

---

[9] D. Chlebowska, *Trwała ruina w Polsce koniecznym świadkiem historycznego krajobrazu*, Wiadomości Konserwatorskie, No. 16/2004, 76.

[10] C. Głuszek, *Zabytkowe mury – a zagadnienia współczesnych uzupełnień*, [w:] B. Szmygin (ed.), *op. cit*., 38.

References

[1] D. Chlebowska, *Trwała ruina w Polsce koniecznym świadkiem historycznego krajobrazu*, Wiadomości Konserwatorskie, No. 16/2004.

[2] Jasieńko J., Mierzejewska O., Hamrol K., Misztal W., *Utrwalanie koron murów obiektów historycznych przeznaczonych do ekspozycji w formie trwałej ruiny*, [in:] Wiadomości Konserwatorskie, No. 30/2011, 121–132.

[3] Łuszczkiewicz W., *Zamek Lipowiec i jego turma,* [in:] Sprawozdania Komisyi do Badania Historyi Sztuki w Polsce, v. III, 1884.

[4] Malawska I., *Zamki w Polsce – problem określenia zasobu*, Ochrona Zabytków 4/2007, Warszawa 2007, 83–86.

[5] Mojżyn N., *Konserwacja i rekonstrukcja zabytków w świadomości studentów Teologii UKSW*, [in:] *Fides et ratio*, Scientific quarterly of the university society Fides et Ratio, No. 3 (11), 2012, 137–138.

[6] *Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów. Trwała Ruina II. Problemy utrzymania i adaptacji*, ed. B. Szmygin, Lublin–Warszawa 2010.

[7] Żurawski J., *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa-rozbudowa-ruina. Konserwacja-rewaloryzacja-zagospodarowanie*, Ochrona Zabytków 1-2/2003, Warszawa 2003.

Ill. 1. Lipowiec Castle, view from the terrace of the tower towards the west (photo by J. Czechowicz)

Il. 1. Zamek Lipowiec, widok z tarasu wieży w kierunku zachodnim (fot. J. Czechowicz)

Ill. 2. Cracow, Rondo Mogilskie, relics of the bastion V ”Lubicz”. Provisional protections of the crumbling and devastated crowns of the walls (photo by J. Czechowicz)

Il. 2. Kraków, rondo Mogilskie, relikty bastionu V „Lubicz”. Prowizoryczne zabezpieczenia osypujących się i dewastowanych koron murów (fot. J. Czechowicz)

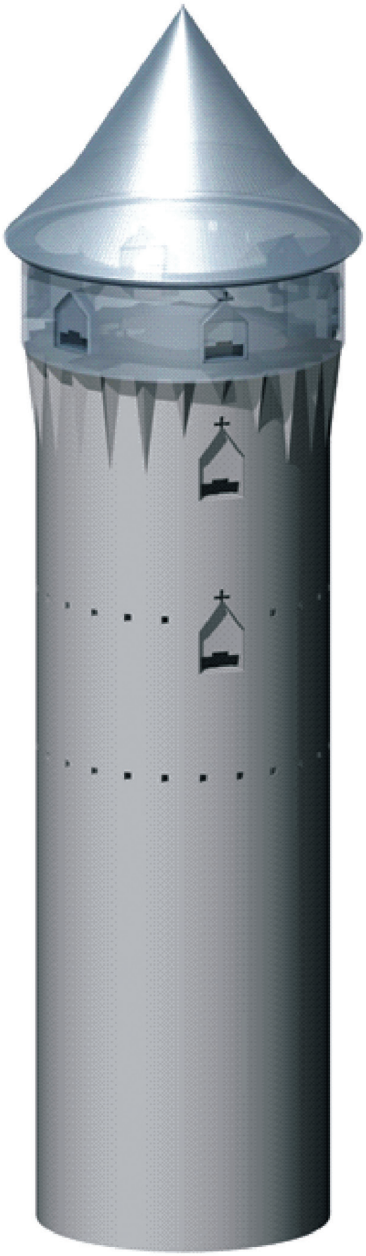

Ill. 3. Lipowiec Castle, 3D model of the tower from the level of the courtyard. Reconstruction of the upper floor over the corbels has been performed according to the drawings by Janusz Bogdanowski (museum of the Lipowiec Castle), drawn by J. Czechowicz

Il. 3. Zamek Lipowiec, model bryłowy wieży od poziomu dziedzińca. Rekonstrukcja górnej kondygnacji ponad krooksztynami została wykonana według rysunków Janusza Bogdanowskiego (muzeum zamku Lipowiec), rys. J. Czechowicz

Ill. 4. Castle in Janowiec, eastern arcades (photo by J. Czechowicz)

Il. 4. Zamek w Janowcu, krużganki wschodnie (fot. J. Czechowicz)